

Jankovics Marcell

A Toldi rajzfilmen

„*Historia est magistra vitae.*”

Cicero

■ Olyan vagyok, mint egy régimódi turista. Jobban érdekel a múlt, mint a jelen, a jövőről nem is beszélve. Attól csak félek. Ennek oka van.

A háború idején születtem. Ami ezzel járt, személyes élményem. Menekülés, harcok, bombázás kellős közepébe; megszálló hadseregek, rommá lőtt lakás, fosztogatás; aztán infláció, kommunizmus, apám börtönben, házkutatások, vagyonekbobzás, kitelepítés, szegénység, otthontalanság, kollégiumi bezártság. Régi bútorok, régi könyvek, régi képek a falon, idős felmenők, mesék a szép múlttól, kis békéről, nagy békéről, hős szépapákról, szabadságharcról, nemesi hagyományról, a paraszti élet fölfedezése. Kedvenc tantárgyam az iskolában a történelem, ebben Cicero fenti, első latinórámon tanult idézete csak megerősít; legkedvesebb tanárom Pannonhalmán Csóka Lajos történész. Pannonhalma maga a múlt, a történelem. Ott lettem a középkor szerelmese. Imádtam a történelmi regényeket, a jó kosztümös filmeket. Egy börtönként működő országból nem elsősorban Nyugatra, hanem a múltba vágyódtam. Nyugatból, később Keletből is a múltja érdekelt. Mint Orosz István mondta: nemcsak külföldre, a múltba is lehet emigrálni. Az első nyugati utam (1964, Olaszország) számomra 6 régi várost, 31 múzeumot és 42 középkori templomot jelentett. A *Nagy könyv* versenyben (2005) az *Egri csillagokat*, legkedvesebb ifjúsági regényemet ajánlottam első helyre. Megnyerte.

Emellett valószínű, hogy némely tekintetben kamasz maradtam. A művészek a rendes emberekhez mérten több mindent megőriznek gyermekségükből. Ez a pályán nem hátrány, sőt. A megmaradt gyermeki kíváncsiság, nyitottság, színérzék (lásd gyerekrajzok), a nemi éréssel nem beszűkülő képzelet a művészpálya sikerességének feltétele. A kiskamasz fiúk olyanok, mint Arany Toldi

Miklósa, romantikusok, álmodozók, elvágynak abból a világból, amelyikben élnek, nagyot akarnak, érzelmileg labilisak, szenvedélyesek, vadak és kegyetlenek, csak az anyjukhoz ragaszkodnak, a többi felnőttet ellenségnek tekintik, le akarják győzni a világot. A történelem izgatja őket, de nem a számadatok, gazdaság oldaláról, lovagok, vitézek, hősök akarnak lenni, mint a mesebeli királyfiak.

Írásaim „régészeti feltárások”, filmjeim a múltat hozzák el a jelenbe. Nemcsak a történettudomány által történelemnek tartott területen teszek fölfedező utakat, hanem a mítosz, mese, monda világában is. Ha csak az egész estés filmjeimet veszem számba, leginkább XIX. századnak mondhatom magam. A sor a *János vitézzel* kezdődött, és ha minden igaz, a *Toldival* fejeződik majd be.

Nem én választottam a témát, ahogy a *János vitéz* esetében sem, hanem egy pályázat elbírálói választottak ki engem. Az alkalmat Arany János születésének 200. évfordulója adta. Terv szerint a gyerekeknek szánják a filmet. Írok majd arról az alábbiakban, miért tartom időszerűnek, érvényesnek a művet, mi a célom vele azon túl, hogy ha megkapom, élek a lehetőséggel. Szívesen írok arról is, ami a *Magyar Művészet* 2018/2. számának témakiírása olvastán – *Művészet és történelem* – eszembe jut, és ami – lévén, hogy a hároméves munka elején vagyok – segít engem elvi szinten, a „magasból” is végiggondolni a feladatot. Hiszen már az elején is szoros határidők miatt azonnal alá kellett merülnöm olyan részletekbe, mint a szöveg meghúzása, az *Előhang* és a tizenkét ének részletes szinopszisának a megírása, az *Előhang* és az *Első ének* képes forgatókönyvének megrajzolása, a főszereplők megtervezése, a grafikai és animációs stílus(ok) kitalálása.

A *Toldi*hoz gyerekkorom óta közöm van. Halványan emlékszem e tárgyban egy kifestőfüzetre. Vagy képregény volt? Amikor már tudtam olvasni, egy karácsonyra megkaptam Donászy Ferenc (1864–1923) *T(h)oldi Miklós* című regényének (1893) későbbi kiadását Sebők Imre rajz-

zaival (Hungária Hírlapnyomda Rt., Bp.). Felnőtt korban volt a kezében a regény első, illusztrált kiadása is.

Ma már világos, hogy a *Toldi* az ifjúsági irodalom része. Illusztrálni ugyanis már régóta a mesekönyveket, az ifjúságnak szánt irodalmi műveket szokás. Látnom kellett, mások milyennek látják, amit én elképzelek. Soha nem békéltem meg velük. (A saját illusztrációimmal sem.) Nem a rajztudás rendszerint elégtelen volta miatt – Sebők Toldijának a könyvborítón térdig lógna a jobb karja, ha nem a csípőjén nyugtatná –, hanem az Aranyhoz és a történelemhez való hűtlenség miatt. Elég futó szemlét tartani fölöttük. (Az interneten keresd *Toldi Miklós illusztrációk* cím alatt.) A költő kamasznak írja le hőseit. (*Első ének*: „még legénytoll sem pehelyzik állán”; *Második ének*: „szörnyü gyermek”; *Tizedik ének*: „hatalmas gyerek”). Toldi zsenge korára utal, hogy nincs szerelmi szál a történetben. Két nőalakja van csupán: az anya, akivel a hősnak a gyermekkorra jellemzően szoros a kapcsolata, és az anya alakmása, a két megölt vitéz anyja. Az illusztrátorok Toldit mégis kigyúrt felnőtt férfinak ábrázolják. Történelmen kívüli parasztviséletbe bújtatják („Hé, paraszt!”), rendszerint pitykés mellénybe, zsinóros nadrágba, csizmába. Még Kas János is, és szobra is így ábrázolja. Ez összefügghet azzal, hogy Toldit mindmáig a fölemelkedő parasztság képviselőjének hiszik.

Toldi éretlen kamaszként is viselkedik, drámai vétkei is életkorából következnek. Mindezt fölnagyítja, hogy nem tudja kordában tartani természetfölötti erejét. Arany János lélektanilag tökéletes képet fest hőse kamasz voltáról, akinek története szólhatna éppen felnőtteknek nevelési céllal. Arany bizonyosan ezzel a szándékkal is írta meg a művét, de az irodalomtörténészek, tanárok, ha ezt a gondolati szálát észre is vették, mellékesnek tartották az általuk fontosabbnak hitt társadalmi mondanivaló mellett. Meglehet, azért is, mert Toldi felnőttként (*Toldi szerelme*) és öregemberként is (*Toldi estéje*) éppoly éretlenül és bárdolatlanul viselkedik, mint kamasz korában. Pedig a kamasznemzedék tanulhatna belőle. Tanulna is, ha a fentieket a nevelők figyelembe vennék. Hogy Arany a lélek nagy ismerője volt, ahhoz talán nem fér irodalmári, kritikus, tanári kétség. Balladái tanúsítják ezt, és megerősítenek a *Toldival* elgondolt nevelői szándékát illetően. A filmmel kapcsolatban mindenesetre szem előtt tartom ezt. Ami pedig a társadalmi mondanivalót illeti, nagyrészt elavultnak mondható.

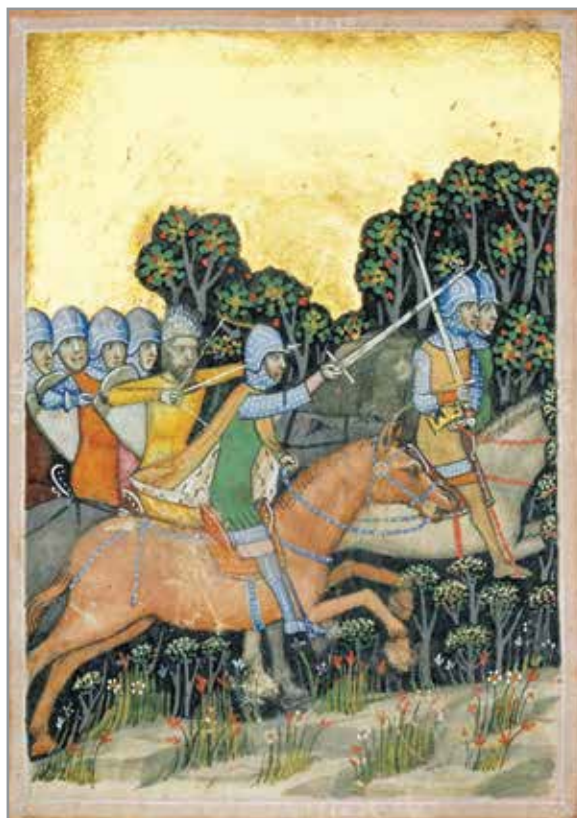
Gémes József kollégám (1939–2013) a '80-as évekelején készített festményfilmet a trilógiából. (*Daliás idők*, 1984.) Benne voltam abban a kis csapatban, amelyik a tervéről beszélgetett, vitatkozott. A filmet később is segítettem. Az

Castor kalapos fej
Budavári gótikus
szoborlelet
XV. század

**Illusztrációk a
Képes Krónikából**
XIV. század

Arany-év indulásakor felújítását, bemutatását javasoltam. Ezért sem akartam sokáig, tulajdonképpen az utolsó percig részt venni a pályázatban.

Gémes filmje abban nem akadályozott meg, hogy eleget tegyek Méry Gábor fölkérésének, és magam is készítsék illusztrációkat a *Toldi*hoz (Méry Ratio, 2010). Erre „szükségem” volt. Mint mesekutatóban kialakult bennem egy elképzelés arról, mi lehet a mű háttérében. Ez a rajzaimon nem toladódik az előtérbe, de a fejléccen megírtam, és akit érdekel e tárgy, az a rajzokból is kiolvashatja. A könyv sikere szerepet játszott abban, hogy végül beadtam a derekamat: a terveimet a pályázatra. (A könyv sikerét az jelentette, hogy az Arany-év keretében eljutott a Kárpát-medence minden magyar nyelvű iskolájában érettségiző diák kezébe.)

Aligha tévedek, ha azt mondom, hogy a *Toldit* a legtöbben kötelező olvasmányként olvassák el, a tanulóévek befejeztével nemigen veszik már a kezükbe. Ez is azt tanúsítja, hogy a művet az ifjúsági irodalom részének tekintjük. Mint ahogy az is, hogy noha Pálfi György filmrendező korábban benyújtotta egy élő cselekményes Toldi-film tervét, őt elutasították, s utóbb e tárgyban rajzfilmpályázatot hirdettek meg. Közfelfogás szerint a rajzfilm gyermek-, ifjúsági műfaj. E döntéssel még azt megelőzően egyetértettem, hogy beszálltam volna a pályázatba. Attól tartottam, hogy játékfilmen egy ifjú Schwarzeneggernek kellett volna szurkolnunk, és fölerősödött volna a földolgozás hollywoodias jellege.

A filmem más lesz, mint a könyv. Nem álló formátumú képekből áll, hanem kifejezetten szélesvásznúakból. (A mai normál 16:9 képarány szélesvásznú a korábbi 4:3-hoz mérten.) Ez egyébként illik egy olyan történethez, amelyben az alföldi táj főszerepet játszik. Nem arany, fehér, fekete, pergamen színű stilizált a tervezett világa, mint az illusztrációimé, hanem színpompásan „történelmi”. Hadd ne soroljam itt és most a különbségeket. Kétdimenziós rajzfilm, digitális technikával készül, az MTVA 12 részes sorozatnak képzeli, epizódonként 7–10 perc hosszban, amelyhez az *Előhang* (terveim szerint) mintegy előzetesként kapcsolódik. Akár úgy is, hogy az egyes részek sugárzása előtt mindig levetítik. Javasoltam, hogy készüljön a sorozatból „egész estés” változat. Ehhez csupán a sorozatepizódok eleje-, vége-főcímeit kell kivágni és az *Előhangot* meg az énekeket „összeragasztani”. Az eredmény egy kb. 100 perces film lenne, mely két részletben is vetíthető.

Az adaptáció 5 történelmi korszakot, „réteget” fog össze. Lefelé „fúrva” az első (legfelső) réteg az „enyém”. (A film nem egy ember produktuma, a munkatársak al-

kotótársak is, a végeredményt azonban nem láthatom előre. Az a változat, amiről most írok, egyelőre csak az én fejemben él, illetve azokban a szövegekben és rajzokban, amit eddig a pályázatra én készítettem.) Ahogy a fúrófej hordja magán lefelé, fölfelé menet a rétegek rátapadt anyagszemcséit, összemaszatolva velük az egymás fölötti rétegek anyagát, úgy keveredik a műben (a költeményben és az elképzelt filmben is) a mondott korok szellemisége.

Az enyém jellegzetesen XX–XXI. századi megközelítés. A történetbe több humort látok bele, mint az irodalmi közfelfogás. Aranynak is több humorérzékét tulajdonítok, mint az irodalmárok, tanárok és miattuk az olvasók. Szerintem jót tesz a műnek ez az irány. Ne csak sírás, rívás, fogcsikorgatás töltse ki a film időtartamának 80 százalékát! Célközönsége hálás lesz érte.

Egy történelmi szinttel korábbi a mű megírásának a kora (1846–47). Ez más szempontból valóban történelmi időszak, de ebből semmi sem érződik a műben, annál inkább az akkori pályázati kiírásban olvasható elvárás: „Készíttessék költői beszély, versben, melynek hőse valamely, a nép ajkán élő történelmi személy, például Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. Forma és szellem népies legyen.” Persze a kiírás is a korszellemet fejezi ki, miként Petőfi bizonyosan Aranyt ihlető verses meséje, az 1845-ben megjelenő *János vitéz*. A különbség a kettő közt mégis szembeötlő. A korábban emlegetett társadalmi mondanivaló, amiben a legtöbb megmondóember véleménye találkozik, Arany és Petőfi korában még érvényes lehetett.

A *Toldi* közvetlen ihlető forrása, Ilosvai Selymes Péter (1520–1580) 273 évvel korábban nyomtatásban jelentetett történelmi kor terméke. A 273 éves időkülönbségre utal Arany az *Előhang*ban, és nem az ötszáz évnnyire, amely az Anjou-kortól elválasztja:

„Toldi Miklós képe úgy ragyog föl nékem
Majd kilenc-tíz ember-öltő régiségben.”

Ilosvai kora nem, de szellemisége hatott rám, annyira mindenesetre, amennyire Aranyra. Mindenekelőtt a régies nyelvezetéből patakzó humorforrás. Ilosvai önkéntelen (?) humora, mely szerintem Aranyra is hatott (legyen elég csak az Ilosvaitól kölcsönzött idézetekre hivatkoznom), tekinthető egyfajta katalizátorként működő szűrőnek, mely a *Toldit* a klasszikus hősköltészet véresen egyhangú világából kimozdítja. Ilosvai szellemében, ahol csak mód nyílt rá, igyekeztem iróniát csempészni a filmbe. Mivel a humor kis távolságot tart

tárgyától, megmosolyogtatja hősünk gyengéit, a fiatal nézőket nevelő célzat is hatékonyabb lehet, anélkül, hogy lelepleződne, hiszen nem tanárosan, hanem a művészet eszközeivel operál. A humor emellett frissít, fiatalít, hasznunkra válik ez.

Tovább hátrálva az időben a negyedik történelmi réteg maga a kor, amelyben a *Toldi* játszódik. Erről filmet készíteni a középkor szerelmesének ajándék feladat. S hogy mi ennek az értelme ma, hadd idézzem a középkor egy másik szerelmesét, Makovecz Imrét:

„A középkort mindig sötét középkornak szokták nevezni. Annál színesebb és annál fiatalabb világ nem volt még, és ezt a fiatal, életerős világot szeretném oda visszahozni és feltételeit biztosítani.” (A komáromi „vár” tervéről nyilatkozva mondta ezt.)

Imre jelzői: „fiatal, életerős” a mondott korhoz, kiváltképpen Toldihoz illenek. A nézők számára pedig nemcsak a magyar aranykor kezdetének megidézését jelentheti, hanem életkedvre, munkálkodásra serkentőt, ifjítót is egy elaggóban lévő világnak, nemzetnek.

Időrendben a legrégebbi, mondhatni ősi jelentésréteg a mítoszoké, melyek áttételesen: mondákban, mesékben, képes beszédben ma is köztünk élnek. *Mítosz és történelem* volt a címe életem első tudományos konferenciájának, amelyen előadtam (1978). Mítosz és történelem magától nem válik el. Párt alkotnak. Ott elhangzott előadásom (*Csodaszarvas monda a csillagos égen*) azt próbálta bizonyítani, hogy a mítoszok helyes értelmezése tudományos ismeretekkel gazdagít. Ez különösen igaz a történelem tudományára. Gondoljunk a *Bibliára!* Vagy Titus Liviusra (Kr. e. 59 – Kr. u. 17). Munkáját (*A római nép története a város alapításától*) mítoszokkal, mondákkal, példázatokkal indítja, amelyben a tények is meghajolnak a mitizáló augustusi propaganda előtt. És mégis, ez az ingoványos alap alkalmas szellemi iránytűnek bizonyult egy világbirodalom fölépítésére és fenntartására. Még a jelen történetírása sem képes levetni magáról a mindenkori, mindenholi politikai hatalmat szolgáló mitizálást. Azaz, a tapasztalat szerint a mítosz hatásában fölér a valóságos történelemmel, nyelve, a (jel)képes beszéd, vagy ahogy Arany nevezte el eposzát, a „költői beszély” éppoly fontos eszköze az ifjúság nevelésének, mint a történelemkönyvek.

A kettő közötti lényeges különbségek közül itt csak egyet emelek ki: a mítosz vállaltan többértelmű, a tudomány (törekszik az) egyértelmű(ségre). Ez igaz a nyelvük közti stiláris különbségre is. A tudós fókuszál: igyekszik pontos lenni. A költő körülír: hasonlatokban, metaforákban, allegóriákban fogalmaz. Arany e téren tán még Pe-

tőfit is meghaladja. A többértelműség minden műalkotástól, esetünkben az elbeszélő költeménytől és a belőle készíthető filmtől is elvárható. Ha egy alkotás egysíkú – ez a jelző, lám, itt szó szerint értendő – hamar elévül. Különösen, hogyha történetiségében is „emeletes” műről van szó. A mitikus gondolkodásra az emeletes hasonlat szférikusan, hagymahéjas szerkezet formájában alkalmazható. Valahogy így: legbelül az emberi psziché, amit az egyén foglal magába, őt szűkebb, majd egyre tágabb társadalmi közössége (család, társadalmi helyzet, nép, nemzet, faj, emberiség), körülöttük a természet, a Föld és a Földet övező kozmikus szférák, a maguk transzcendens képviselőivel. Az egyes jelentésszférák közt meghatározott vonalak mentén van megfelelés, kapcsolat. Maradva a hasonlatnál, a „hagyma” külső burkán a hagyma közepébe szúrt tűn keresztül teremtődik megfelelés az egyén és családi, társadalmi, hierarchikus helye, szerepköre, bizonyos növények, állatok, testrészek, ásványok, fémek, színek, bolygók, csillagok és csillagképek között. Így működött a földközponatú világkép is: az egyes planéták pályája szférikusan, mint a hagyma héjai ölelik körül a földet – együtt más tartalmú szférákkal: a levegőéggel, a felszálló és leszálló holdcsomópont szféráival, a látható világ csillagos burkával.

A *Toldi* esetében is végigjárhatóak ezek a szintek. Ha azt mondom például, hogy lélektani szinten a hős a költő szuperegóját testesíti meg, ismerve Arany János testi adottságait, szelíd természetét („félreálltam, letöröltem”), aligha tévedek nagyot. Ezen a szálon csak azért nem megyek tovább, mert egyrészt meghaladná írásom kereteit, másrészt a filmemben sem bontom ki, ahogy a költő sem tette, hiszen azzal, hogy sokféle érzellemmel figyeli, rajzolja meg hősét, szándékosan vonja el a figyelmünket erről az egyébként nyilvánvaló összefüggésről.

A *Toldi* mítoszi alapja, mondai köntösben, mesemotívumokkal gazdagítva kiejlik a többi „történelmi réteg” alól. Hősünk alakja egyetemes naphéroszi vonásokat visel: Sámsonét (akire a költő a *Harmadik ének*ben külön hivatkozik), Héraklészét, a népmesei Erős Jánosét, Kullervóét a *Kalevalából*. Erre a mítoszi alapra utal a hős természetfeletti erején és vad természetén túl a 12-es föl-osztás, továbbá, hogy táltosküzelmet vív bikával, hogy egyszer viharistenhez, másszor a nevezett mitikus állathoz hasonló:

*És ki vína Isten tüzes haragjával,
Hosszu, kacskaringós, sístergő nyilával?
Mint komor bikáé, olyan a járása...*

I. ének

(NB. A görög mitológiában Hélios napisten villámsorral hajtja lovait, Zeus napistennek született, csak az égi trónra ülve vált Jupiterré.)

Arany bölcs volt, és művében a mítoszi alap nem repeszi le magáról a nem kevésbé fontos rétegeket. A mítosz történelmi beágyazottság nélkül már nemhogy az ő korában, de már évezredekkel korábban sem keltett volna figyelmet. Ugyanakkor teljes mellőzése megfosztotta volna az olvasót (a reményeim szerinti nézőt) az örökérvényűség érzetétől. Nem túl fontos, de, ha emlékeztem nem csal, Szilády Áron irodalomtörténész, nyelvész

Duc de Berry
hóraskönyve,
Limbourg testvérek
XV. század

Toldit a türk Aj-Tojon holdistennel hozta kapcsolatba (*Ilosvai Selymes Péter: Az híresneves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história*. Bev. és jegyz. kísérte Szilády Áron. Budapest, 1886.) Sajnos, az írást, noha megvan, nem lelém. A *Toldi szerelme* is tartalmaz olyan mesékből kölcsönzött mozzanatot – Toldi és Tar Lőrinc sorsfordító szerepcseréje ez –, amely a Napot és a Holdat megszemélyesítő ikerhéroszok mítoszaira megy vissza. (Lásd a *BN: 520. Amicus és Amelius* mesetípust.)

Hadd szóljak bővebben a cselekmény történelmi szintjéről. Nem mennék bele annak taglalásába, volt-e, s ha igen, ki lehetett az az élő személy, akinek az élete a *Toldi* mondakör alapjául szolgálhatott. Mert nem fontos. Volt egy Toldi Miklós névre hallgató katona, aki ispánságig vitte Nagy Lajos szolgálatában, de nem tudjuk róla, hogy nagy erejű lett volna, tehát már a legfontosabb mondai elem hiányzik vele kapcsolatos ismereteinkből. Viszont az eposz (és a film) cselekményének korát az ő létezése határozta meg. Általánosságban egy korábbi korban játszódó történet földolgozása több célt szolgálhat (ez esetben nem, de pl. a cenzúra kijátszását). A mesei, mítikus háttér örök érvényt szerezhet a történetnek, a múltba távolítás ilyen messze nem visz, de különösen csodás elemekkel megpakolva növelheti az olvasó, néző érdeklődését. A többé-kevésbé ismeretlen környezet, helyszín, az érdekes öltözetek, a régies beszédmód a stilizálás eszközei. A stilizálás is az általánosítást szolgálja, s ahogy az ókori színházban a színészt a koturnusa, úgy a közönséget a hétköznapijából ünnepbe emelheti, ami a sikert szolgálhatja. (Ellenpélda: a szocreál művészet épp a hétköznapisága miatt volt eleve halálra ítélve. Milyen hősök egy kopasz Lenin öltönyben, nyakkendősen, álljon akár százméteres talapzaton?)

Arany „lazán” követve Ilosvai datálását, Nagy Lajos uralkodásának elejére helyezi a *Toldi* cselekményét. Ilosvai Toldi születését 1320-ra teszi, Nagy Lajos, aki 1326-ban született, 1342-ben lépett trónra. Arany „lazaságát” abban látom, hogy ő kamasznak írja le *Toldit*, holott, ha szigorúan igazodna elődjéhez, 22 éves ifúnak kellett volna leírnia. Ebben tudatosságot látok. (A kettejük közti korkülönbséget a *Toldi estéjében* már valóban hat évnek tekinthette Arany is.)

Az Anjou-kor látványos film készítésére ad lehetőséget. Ebben nem Arany János és nem Ilosvai az ihlető forrás, hanem maga a kor. Az Anjouk teremtik meg nálunk az immár nyugati típusú (ám eredendően kelettől kölcsönzött) lovagi kultúrát; az ő idejünkben épül ki a gótikus Buda vára; az idejükből származik a Zolnay László által kiásott budavári szoborlelet, és az egyik várbeli kútban

megtalált Anjou-címeres trónkárpit. Általánosságban szólva a XIV. század vizuális kultúrája már elég gazdag ahhoz, hogy forrásként szolgáljon a *Toldi* rajzfilmes feldolgozásához.

Gyarapodó történelmi ismereteink lehetővé teszik, hogy átélhetően mutassuk be a magyar múlt e kiemelkedő virágkorát, akár az Arany által leírtakkal szembenelve. (Ez az egyik ok, amiért célszerű a szövegét itt-ott meghúzni.) Csak kiemelt példákat említek, egy ilyen terjedelmű tanulmányban nem fér több. A régészet alkalmat ad arra, hogy a film bemutassa az Anjou-kori Pestet és Budát. Olyannak, amilyenek a régészek és történészek ma képzelik. Arany az 500 évvel korábbi Rákospatakot olyannak képzelte, amilyenek látta, és amilyen helyel-közzel ma is, s amit Toldi könnyedén átugorhatott. Nem tudta, hogy a „patak” a XIV. században szélesebb víz volt, a Pest városát védelmező vízgyűrű része. A film alkalom arra, hogy megmutassam a feltevés szerinti valóságot; s hogy Miklóst mint minden idők legjobb távolugróját mutassam be, s ezzel a jelenetbe vidámságot csempésszek. A 20 méter körüli távolságot hősünk majdnem átugorja, de csak majdnem. Még egy ideillő példa a költőtől eltérő ábrázolásra: Arany korában már elfogadott volt, hogy sötétedés után urak és hölgyek sétálnak a város utcáin. (Gázvilágítás!) A történet idején legfeljebb csirkefogók, kurvák, katonák, bakterek mászkálhattak a vaksötét sikátorokban. Ebből következően a filmben Toldi még naplemente előtt fékezi meg a bikát.

A példák jelzik, hogy lesznek olyan szövegrészek, amelyek emiatt kimaradnak a filmben elhangzó narrációból. A szöveg megkurtítására vannak más okaim is.

Arany korát a *Toldi* nyelvezete és narrátora képviselné a filmben. A narrátor maga Arany János lesz. Rajzfilmben úgy kell megjelennie, amilyenek Petőfi a *Toldi* pályázati sikere után lerajzolta. Arany nyelve az én nemzedékem számára, mely fontosnak tartja a szép magyar beszédet és a mennél gazdagabb szókinccset, még igazi, arannyal teli kincstár. Ahogy kiadóm, Méry Gabi mondta az *Arany Szalontája*, *Szalonta Aranya* című könyv megjelentetésakor: „Arany nagy alkimista volt. Aranyat csinált a magyar nyelvből.” A mai fiatalság számára azonban teher, amely ráadásul avult világot jelenít meg. (Nekem, aki a *Toldi* és a balladák annyi sorát bevágtam kívülről, ez több mint lehangoló.) A film nem magyarázhatja meg ismeretlen szóképek jelentését („felült a Lackó a béresek nyakára”, *Első ének*). Céлом tehát e téren csak az lehet, hogy a magam eszközeivel kedvet csináljak a mű elolvasásához, olvasgatásához, s azon keresztül az ifjú Toldihoz hasonlóan éretlen magyar ifjúság szókinccsének javulásá-

hoz, gyarapodásához. (Nem tudom, más hogy van vele, de ha látok olyan filmet, amelyiknek a témájáról többet szeretnék tudni, utánaolvasok. Szó szerint is, a film megtekintése után.)

A *Toldi* internetes változatában késsel aláhúzva szerepelnek azok a szavak és mondatok, amelyek a tapasztalat szerint magyarázat nélkül érthetetlenek a diákok számára. Ezért a változat végén az olvasó a szavak magyarázatát kapja. Megdöbbenő, milyen sok szóról gondolják, nyilván okkal, hogy ezek ismeretlenek a tanuló ifjúság előtt. 168-at számoltam össze. Szerintem ezek között van sok olyan, amelyiket értenek a diákok, vi-

Illusztráció a Manesse-kódekből XIV. század

szont van a szövegben olyan, amit nem, de nincsenek az említett módon kiemelve és megmagyarázva. Kettőt én sem értek, ezek: „csihés”, „imette”, az előbbi kiderül a szövegösszefüggésből, az utóbbi nem. Az értelmező szótárak nemcsak ezt a kettőt tekintik elavultnak, hanem (majdnem) mindet. Van olyan szó, amely nyelvjárási változat (*miá* = miatt); van, amelyik tényleg elavult, de csak alakja és nem jelentése miatt (*csihés* = semmirekellő, *imette* = ébren). Van viszont olyan szép számmal köztük, amelyik azért avult el, mert az a tárgy, fogalom nincs már használatban, amit jelölt, ugyanakkor művelt embernek

tisztában kellene lennie jelentésével (buzogány, kopja). Még ezek közt is vannak olyanok, amelyek legújában „visszatértek”, tehát nem fölösleges az ismeretük (*toportyán* = aransakál). Végül vannak olyan megjelölt szavak, amelyek megjelölése miatt szégyenkezem (*szügy, marja*). Az elavultság emlegetése fegyver a diákság kezében, mármint azokéban, akik a túlterheltség ellen tüntetnek. Ahelyett, hogy különbek akarnának lenni. Ám, sajna, ma már a múlt ismerete, a nyelvi gazdagság nem érték a szemükben.

A film nem fűzhet magyarázatot az ismeretlen szavakhoz. Két dolgot tehet a rendezője: elhagy olyan szövegrészeket, amelyek nehezítik a befogadást, csökkentik a műélvezetet, és képpel mondja el, amit lehet. A kép helyettesítheti a szöveget, vagy együtt a szöveggel segíti annak megértését. És így többletélményt adhat. Hogy csak egy példát mondjak, a két természeti környezetben játszódó ének (4–5.) nemcsak azon állatok nevének a magyarázatát adja, amelyek elhangoznak (*szárcsa, vadruca, bíbic*), alkalom ilyen-olyan (lenyűgöző, félelmetes,

hangulatos) jelenetek készítésére. Hogy hangi példát is mondjak, ilyen a ma már szinte ismeretlen békakórus a csillagos éjszakában. Ha már itt tartunk, én bizony kihagyom a hírhedt allegóriát a „pillangó képében” érkező „édes álom”-ról a Toldi szája szélén kicsordult nyállal együtt (*Negyedik ének*). Az allegória látható képen gicszes, a folytatása gusztustalan, és – legalábbis az első fele – nem is találó kép. Éjjeli lepkék vannak (szenderek), ilyen ne szálljon a szememre, éjjeli pillangó csak városon „repked”, és egészen mást jelent. (Ebbéli értelemben ez is elavult kifejezés.)

Tudnunk kell, hogy adott szöveg megértésének és érzelmi befogadásának az időtartama egyszer rövidebb a képi hatáznál, másszor hosszabb időt igényel.

A teljes szöveg fölmondása a fentiekén túl monoton és unalmas lenne filmen a gyerekek számára. Emellett azért sem szerepel a terveim közt, mivel arra hangos könyv, színpadi előadás való (mint Csöre Gáboré), az animáció ebben az esetben nemcsak hogy fölösleges (sok esetben állóképek sora is elengedő lenne), hanem „alulmaradna”

Illusztráció
a Képes Krónikából
XIV. század

a szöveggel szemben. Az *Első ének* jól ismert és szintén sok gyerek számára érthetetlen sorai:

„Ösztövr kútágas, hórihorgas gémmel
Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel.”

jellemzően irodalmi kép. Ha szó szerint akarnám megmozgatni, a jelenet kilépne Arany stílusából, disneys burleszkként hatna. Ha csak állóképet mutatok, mint a szöveg, az kevesebb lenne annál, amit hallok. Ezért a szöveget elhagyom, és mutatok valamit, ami utal Arany metaforájára, de mozgókép és érdekes. Mindösszesen azonban a költeménynek nem több mint 15-20 százaléka marad ki a filmből.

A jelenkor, vagyis az én hozzájárulásom a cselekményhez nem csak a szöveg megkurtítását jelenti. Lesznek benne tematikus bővítések és kihagyások, tömörítések, pl. dramaturgiai és szemléletváltozás miatt. Íme példa mindkettőre.

Forró nyári délben fáradt lovassereg érkezik egy kúthoz. Vezetője meglegszik azzal, hogy az útirány felől kifaggassa az ott álló Miklóst, a katonák szót váltanak vele, majd továbbállnak. Hogyhogy nem isznak, itatják meg a lovaikat, mosdanak meg a vályúban? Hiszen még szolgák, béresek is állnak rendelkezésre. Aranynak meglehetett rá az oka, miért nem tartotta fontosnak ezt a részletet, a film azonban akciót kíván a párbeszéd alá. És kézenfekvő, mi legyen az.

Arany hosszan, részletesen ecseteli Toldi győzelmét a nádi farkasok fölött. Elpusztításuk nem akkora feladat, mint a többi, a toportyán vagy aranysakál a farkasoknál kisebb termetű. Arany szemlátomást hősének szorít, a két felnőtt állatot rémisztő ellenségként írja le – az egykorú korszellemnek, paraszti felfogásnak megfelelően. A két véletlenül eltaposott kölyökért sem vérzik nagyon a szíve, ahogy hősének sem. Ez ma már ellenkező hatást váltana ki, és nem csak az állatvédők részéről. Ezért egyrészt jelentősen le kell rövidítenem a vonatkozó „élő közvetítést”, és a sakálból igazi farkast kell kreálnom.

Van egy harmadik feladatom is XXI. századi adaptálólóként. Mai szemmel nézve, lehántva a történetről a történelmi burkot, Miklós nem más, mint egy fantasy-hős, szupermen. Ha erre a néző rájön, kétféleképpen reagálhat, vagy kineveti és lesajnálja az egészet, arra gondolván, hogy a nyakló nélkül földolgozott *Superman* (*Batman*, *Az Acélember*, *Amerika kapitány*) történetekhez, egyáltalán a hollywoodi produkciókhoz képest a *Toldi* „ergya”. Mint korjelzőt azonban mindenáron szeretném elkerülni a divatos számítógépes grafikai hatást. Jó esetnek gondolhat-

nánk, ha arra gondol, hogy bezzeg nekünk már közel két-száz évvel ezelőtt volt ilyen hősünk, ami persze butaság, hiszen a mesehősök kivétel nélkül mind „szupermenek”.

Ezért kiemelt jelentősége van annak, hogy olyan legyen a bemutatott történelmi burok, ami lenyűgözi őket, és nem jut eszükbe a fenti összemérés.

Tisztában vagyok persze azzal, hogy a tervezett változat egy a lehetségesek sorában, még a történelmi „hitelesség” szempontjából nézve is. Tudjuk, hogy a kosztümös filmekből nemcsak az tudható meg, milyen volt egy adott kor adott helyszínének a viselete, környezete, hanem az is, mikor készül a film. (Ezért sem örülök a digitális rajztechnikának.) A fentebb hivatkozott egykorú forrásokon kívül a Pinterest amerikai „közösségi képmegosztó weboldal” több tucatnyi „pinjét” használom föl. A XIV. századi tematikájú pintáblák között számos egykorú kép, különböző korból való rekonstrukciók, köztük képzőművészeti alkotások, divattörténeti munkák és jelenkori hagyományörzők aprólékos gonddal elkészített viseletei találhatóak. Az a döntésem is egy meghatározott irányba viszi a film stílusát, hogy a Miklós képzeletében megjelenő képek alapjául az apja idejével egykorú, XIV. század eleji *Manesse-kódex* illuminációit választottam mintának (azért, mert a nagyközönség előtt jóval kevésbé ismertek, mint az általam már korábban használt *Képes Krónika* későbbi, de még naivabb miniatúrái), az öt körülvevő való-sághoz pedig *Duc de Berry Hórás könyvét*, amely viszont kissé későbbi, az 1370-es évek táján készült. Ráadásul az előbbi német, az utóbbi meg francia. Budavár is „készebb” stádiumban jelenik meg a filmben, mint amilyen készültségi állapotban Lajos trónra lépése idején lehetett. Vagyis a történelmi hitelességgel nagyjából nem lesz baj (amennyire egy mondától elvárható), de a pontosságot alávetem a hatásosságnak.

Arra a(z itt kimondatlan) kérdésre pedig, hogy Arany hőse mivé, kivé válik a beavatkozás révén, azt hiszem, válaszoltam azzal, hogy Toldi Miklóst – szerintem Arany szavaival megalapozottan – tipikus kamaszként mutatom be. Ezzel megfosztom őt néhány nem létező, az irodalomtanításnak köszönhető tulajdonságától, de ezzel emberibbé is teszem, aki közelebb kerül ezáltal a vele egykorú fiúnézökhöz, mert fölismerhetik benne magukat. (A lányok pedig a náluk jóval éretlenebb, idétlen osztálytársaikat.)